

Portret van Johanna C. Hudig

De eerste vrouwelijke rechter in Nederland

Esther de Boer¹

Een wijs oordeel begint met goed luisteren

Het loopt tegen het eind van de ochtend als ik aanbel bij mijn vroegere Utrechtse hoogleraar professor Constantijn Kelk, met emeritaat sinds 2008. De komende twee uren zal ik met hem spreken over Johanna ‘Han’ Hudig die in 1947 als eerste vrouw in Nederland rechter werd. Professor Kelk heeft haar goed gekend.

Ik word hartelijk ontvangen in de statige Amsterdamse bovenwoning. Terwijl ik een hapje neem van mijn appelpunt vertelt Kelk: ‘Ik leerde Han kennen toen ik in 1969 als wetenschappelijk medewerker straf- en strafprocesrecht werkgroepen ging geven in Utrecht. Han Hudig was daar buitengewoon hoogleraar Kinderrecht en Kinderbescherming, van 1959 tot 1972. Zij kwam één dag per week naar Utrecht om college te geven. Ik deed al een tijd vrijwilligerswerk als gezinsvoogd en zij vroeg mij daarover een gastcollege te verzorgen.² Dat was het begin van een vriendschap die, uiteindelijk, zou duren totdat Han in 1996 overleed. In het herdenkingsartikel dat ik over haar schreef in *Delikt en Delinkwent*,³ heb ik haar *La Dame Grise* van het jeugdrecht genoemd. En dat was Han. Zij was een echte dame’.

Jeugd

Han Hudig werd in 1907 in Groningen geboren als telg van een bekende Rotterdamse familie. Haar vader was landbouwconsulent en werd later hoogleraar in Wageningen. Hudig zei zelf altijd dat zij een harmonische jeugd heeft gehad. Het gezin bleef echter weinig leed bespaard, waar twee broertjes van Han jong stierven, en haar zusje Elisabeth – door Han ‘de intellectueel’ van het gezin genoemd – als studente kwam te overlijden.⁴

In een interview met professor G. Peter Hoefnagels in 1981⁵ vertelt Hudig dat ze de meisjes-HBS volgde. Een van de doelstellingen was daar ‘*t jufferen* te leren, wat wil zeggen: goede manieren en algemene ontwikkeling. Toen Hudigs moeder in 1924 overleed, ging Hudig thuis in de huishouding. Ze vond het heerlijk, net zoals zij graag voor kinderen zorgde. Ze wilde later ‘bewaarschooljuffrouw’ worden.

Het was huisvriend van haar ouders Synco van Mesdag – de psychiater naar wie de Groningse kliniek is vernoemd – die haar stimuleerde om te gaan studeren, zoals haar zusje deed. Na drie jaar in de huishouding te hebben gewerkt, deed Han staatsexamen gymnasium A en ging rechten studeren. In Utrecht.

De Utrechtse jaren

In 1934 behaalde Hudig haar meestersdiploma. Het was crisis, er waren nauwelijks banen. Het was in die jaren dat Willem Pompe in Utrecht het Criminologisch Instituut – nu het Pompe-Instituut – oprichtte, met subsidie voor werkloze juristen. Hudig was samen met Kempe, de latere hoogleraar Criminologie, de eerste assistent.

Auteur

1. Mr. E. de Boer is raadsheer-plaatsvervanger bij het gerechtshof Arnhem-Leeuwarden, team familierecht. De auteur dankt prof. mr. C. Kelk voor zijn medewerking en waardevolle informatie over Han Hudig, en prof. mr. J.D.A. den Tonkelaar, prof. mr. C. Kelk en mr. drs. R.H.T. Jansen voor hun commentaar op de eerste versie van dit portret.

Noten

2. Zie ook C. Kelk, ‘De bejegening van jeugdige cliënten met hulp van vrijwillige burgers’, in: K. Hepping, S. Rap & J. Huijjer (red.), *‘De pedagogische benadering van de*

jeugdrechtspiegeling. Liber amicorum prof. dr. Ido Weijers, Den Haag: Boom 2016, p. 53-65.

3. C. Kelk, ‘Ter herinnering aan Johanna C. Hudig, laatste der oude Utrechtse’, *Delikt en Delinkwent* 1996, afl. 7, p. 599-604.

4. G.Chr. Kok, ‘Mevrouw prof. mr. J.C. Hudig (1907-1996). De eerste vrouwelijke rechter in Nederland’, in: G.Chr. Kok, *Rotterdamse juristen uit vijf eeuwen*, Hilversum: Verloren 2009, p. 341-350.

5. G.P. Hoefnagels, ‘Johanna C. Hudig, portret van een kinderrechtster’, *Tijdschrift voor Familie- en Jeugdrecht* 1981, afl. 5, p. 156-161.

Ze kreeg geen salaris want haar vader was draagkrachtig. Zo ging dat in die tijd

Over de sollicitatie vertelt Hudig⁶ dat zij bij Pompe thuis werd uitgenodigd, waar ze eerst over stapels boeken heen moest klimmen. Pompe legde haar uit dat hij met statistisch onderzoek wilde beginnen en vroeg haar of ze daar iets in zag. 'Het lijkt me zalig' zei Hudig en ze was aangename. Ze kreeg geen salaris want haar vader was draagkrachtig. Zo ging dat in die tijd.

Pompe, Kempe en Hudig vormden gedrieën het Criminologisch Instituut. Hun onderzoek richtte zich op de omvang van de criminaliteit in het arrondissement Utrecht vóór en na de eerste wereldoorlog. Ze huurden op enig moment twee kamertjes in een toenmaals leegstaande gevangenis in Utrecht en werkten daar op een oude schrijfmachine, met meubels van thuis. Voor het statistisch werk, het op ponskaarten zetten van alle gegevens, leenden ze een sorteermachine van de Nederlandse Spoorwegen. Het was nogal houtje-touwtje, maar Hudig was er volledig op haar plek.

De psyche van de vrouw

In het onderzoek viel het Hudig op dat er bijna geen vrouwen in hun kaartsysteem voorkwamen en ze vroeg zich af hoe dat kwam.

Ze kwam tot de conclusie dat de verschillen tussen mannen en vrouwen wat hun criminaliteit betreft, niet alleen vielen te verklaren uit een verschil in sociale positie tussen de seksen, of in een andere behandeling door justitie – in beide gevallen was dat toen veel meer aan de orde dan nu – maar vooral in de *psyche* van de vrouw. De vrouw past zich gemakkelijker aan omstandigheden aan, aldus Hudig. In haar proefschrift *De criminaliteit der vrouw*⁷ uit 1939 concludeert Hudig over de vrouw: 'Zij wil zich eerder in het onvermijdelijke schikken, omdat zij groter behoefte heeft aan harmonie met de omgeving, harmonie in het gelijktijdige, ruimtelijke; zij kan dit beter door haar meerdere soepelheid, fijner gevoel voor menselijke verhoudingen en tact'.

Ter verduidelijking: Hudig zag criminaliteit als symptoom van een gebrekkig aanpassingsvermogen. 'Het is dan logisch dat de vrouw, die zich minder aan misdrijven schuldig maakt, groter aanpassingsvermogen moet hebben!' aldus Hudig.

In het proefschrift vergeleek Hudig verschillende theorieën binnen de psychologie. Zo besteedde zij uitgebreid aandacht aan het boek *Die Psychologie der Frau* van psycholoog Heymans,⁸ een boek dat ook te pas en te onpas is aangehaald bij het vraagstuk of vrouwen als rechter moeten kunnen worden benoemd.

De Vrouwenraad had enkele jaren eerder, in 1933, twee pré-adviezen uitgebracht rond het thema *De geschiktheid van de vrouw voor de rechterlijke macht*. Tegenstanders van benoeming van vrouwen noemden naast juridische vooral psychologische bezwaren ('té emotioneel') en vonden bij Heymans munitie voor hun

stelling dat de psyche van de vrouw haar in de basis ongeschikt maakt de functie van rechter te vervullen. Heymans zelf plaatste daar in zijn boek trouwens kanttekeningen bij⁹ en ook voorstanders konden met verwijzing naar Heymans met verve betogen dat vrouwen, juist door een andere manier van denken, een aanwinst zouden zijn voor de rechterlijke macht.¹⁰

Hudig kunnen we zonder meer indelen bij die tweede groep. Een van de stellingen bij haar proefschrift was ook dat 'de wet niet verbiedt dat een vrouw een benoeming tot rechter kan aanvaarden', al was dat standpunt meer juridisch dan psychologisch onderbouwd.

In haar proefschrift ging Hudig ook in op het – omstrede en nogal vrouwenvriendelijke – boek *Geslecht und Charakter* van Weininger, uit 1922. Hudig zei hier later¹¹ over: 'Eén opmerking over het vrouwelijk denken trof mij daarin. Weininger noemt de vage vorm van een voorstelling voordat deze tot volledige bewuste klaarheid komt, 'henide'.¹²

De vrouw denkt meer in heniden terwijl de man streeft naar bewuste klaarheid voordat hij gaat redeneren. Bij heniden zijn denken en voelen nog weinig gedifferentieerd: door geringe differentiatie kunnen zij een grotere verscheidenheid van associaties wakker roepen en zich sneller vervormen, verdrijven en combineren dan de in een concreter stadium verkerende heldere gedachte. Ik zag daarin een uitwerking van de tegenstelling intuïtie en verstand en wellicht een verklaring voor de grotere soepelheid van denken en handelen en tact van de vrouw.

De absolute vrouw en absolute man zijn natuurlijk ficties. Ieder wezen is een combinatie van mannelijke en vrouwelijke eigenschappen in wisselende verhoudingen. Misschien wordt het verschil kleiner bij gelijke opvoeding.'

Waar we deze discussies, net als de conclusie van het proefschrift, natuurlijk moeten plaatsen in tijd en context, toont Hudig zich een genuanceerd en progressief denker.

Rotterdam

In het jaar voor haar promotie werd Hudig gevraagd inspecteur van de kinderplicht te worden in Rotterdam, de stad waar veel van haar familie woonde en waar de crisis nu op haar hoogtepunt was. Hudig nam de baan aan in 1939. Mede door Pompe en Kempe voelde zij zich aangetrokken door de menselijke kant van het recht. Pompe was groot voorstander van de verbinding tussen theorie en praktijk, en had in Hudig een enthousiaste volgeling gevonden. Ze deed het werk tot 1946, waarbij ze in 1940 door het bombardement zo'n beetje alles kwijtraakte wat zij aan bezittingen had. Zij ging – jawel, tijdens de oorlog! – psychologie studeren in Amsterdam en ontving in 1946 een 'fellowship' aan de Universiteit van Chicago voor de studie van criminologie, sociologie en 'social casework'. Ze nam de boot naar de overzijde van de oceaan. Zij zou, zo vertelde ze later, in Amerika zijn gebleven als de Rotterdamse kinderrechter Overwater haar niet had gevraagd te solliciteren als kinderrechter. Zijn introductie was van groot gewicht. Gezien de weerstand tegen de benoeming van vrouwelijke rechters rekende zij zich niet op voorhand rijk. Maar ze schreef toch.

De eerste vrouwelijke rechter

De tijd bleek rijp.⁶ Bij Koninklijk Besluit van 5 november 1947 werd Hudig, na een unanieme aanbeveling door de rechtbank, benoemd tot rechter in Rotterdam. Overwater, haar voorganger als kinderrechter, heeft daaraan zeker bijgedragen, net als diens voorganger als kinderrechter De Bie, inmiddels president van de rechtbank. De Bie had zich al eerder uitgesproken vóór benoeming van vrouwen in de rechterlijke macht. Hudig werd tot rechter benoemd en ging aan de slag als kinderrechter, een functie die pas bestond sinds 1921, als verdragd gevolg van de Kinderwetten van 1901. Zij bleef dat tot haar zeventigste.

8 november 1947: de eerste vrouwelijke rechter in Nederland, mr. dr. J.C. Hudig © ANP PHOTO Fokke C. de Haan

Nog belangrijker dan een goede wet is een goede rechter

In Kelks Amsterdamse woning peuzel ik intussen nog van mijn taart en stel hem de vraag wat Hudig als persoon kenmerkte. Kelk: 'Ik kende haar vooral in haar nadagen.

6. Zie het, in noot 5 aangehaalde, gesprek met Hoefnagels in 1981.

7. J.C. Hudig, *De criminaliteit der vrouw* (diss. Utrecht 1939, promotor Pompe), p. 187.

8. G. Heymans, *Die Psychologie der Frau*, vertaald door J.F. van Hees, *Psychologie der Vrouwen*, Amsterdam: Maatschappij voor Goede en Goedkoope Lectuur 1911, aldaar p. 168-178.

9. Heymans schrijft bijvoorbeeld op p. 116-117 een stuk over de achtergestelde (maat-

schappelijke) positie van meisjes en vrouwen: 'reeds de jeugd-opvoeding en het school-ondericht is bij de meisjes veel minder dan bij de jongens erop gericht wetenschappelijke neigingen te ontwikkelen of wetenschappelijke denkwijzen te bevorderen'. Zie ook M.J.F.M. de Werd, 'Vrouwen in de rechterlijke macht', *Nemesis. Tijdschrift voor Vrouw en Recht* 1999, afl. 6, p. 168-183.

10. Zie ook B.P. Sloot, *Ervaringen van vrouwelijke juristen*, Nijmegen: KUN 1980,

Het was natuurlijk heel knap dat zij aan de weg timmerde in een wetenschappelijke wereld die door mannen werd gedomineerd. Dat ze zomaar naar Chicago vertrok, ja dat was ook nogal wat, zeker in die tijd. Maar wat ik me vooral van haar herinner is dat zij uitstekend kon luisteren. Ze was een magistraat, die door goed te luisteren zich snel kon verdiepen in een ander en dan – zonder omhaal van veel woorden – een scherp en wijs oordeel kon geven. En een wijs oordeel, dat begint natuurlijk altijd met goed luisteren. Maar zij was ook een intellectueel, breed geïnteresseerd in kunst, literatuur en wetenschap. En ze kon goed relativeren, hoor. Het was geen persoon die ooit stampij maakte. Ze was de redelijkheid zelve.'

Zelf vond Hudig dat zij een ideale positie had als kinderrechter. Zij vormde voor niemand een bedreiging. Kelk beaamt dat: 'Zoals met de nodige vertedering over kinderen wordt gesproken, zo sprak men ook over de kinder-rechter.'

In de verzuchtende woorden van Hudig zelf: De kinder-rechter is de enige specialist onder de rechters maar wordt als zodanig nog steeds niet au sérieux genomen, 'le juge des mineurs est le mineur des juges!'¹⁴

En dit is natuurlijk misleidend, want maatregelen die op kinderen zien, zowel straf- als civielrechtelijk, zijn de ingrijpendste die een rechter kan nemen. Dat vond ook Hudig, die zich maar al te bewust was van de enorme macht van de jeugdrechter.¹⁵

Hudig was een rechter die, ik schreef het al eerder, vanuit de 'Utrechtse school' haar rechterswerk met een multi-disciplinaire bril bekeek en bovendien wetenschap en praktijk combineerde. Zij heeft daarover zelf gezegd:¹⁶ 'Ik voelde me op de zitting op mijn gemak. Ik luister liever dan ik spreek. Ik bereidde de zitting goed voor maar schortte mijn oordeel op tot ik de mensen zelf had gesproken. Ik was op de zitting geen maatschappelijk werker maar rechter. Ik voelde mij wel een kinderbeschermers, maar dan als jurist en niet als gedragswetenschapper. Ik wilde het proces marginaal bewaken, andere specialisten, maatschappelijk werkers, psychologen en psychiaters begrijpen.'

Bijzonder, en nieuw voor die tijd, was ook de plek die zij aan de *subjectieve* beleving van de minderjarige toekende. Hudig benadrukte¹⁷ dat kinderen iedere maatregel – of die nu als vergelding is bedoeld of een opvoedend karakter heeft – als straf voelen, welke naam er ook aan wordt gegeven. Het onderscheid is puur theoretisch.

Kinderen zijn kwetsbaar en hebben, meer nog dan volwassenen, waarborgen nodig in het strafproces. Boven-

p. 57-65.

11. Geciteerd door Hoefnagels in 1981. Zie ook voetnoot 5.

12. Etymologie: Weininger heeft het begrip 'henide' zelf bedacht. Hij heeft het afgeleid uit het Grieks waar het zoiets betekent als 'één ding', nu in dit stadium het denken en voelen nog niet strikt zijn gescheiden.

13. Zie ook de bijdrage van R.H.T. Jansen elders in dit nummer.

14. J.C. Hudig 'Vijftig jaar kinderrechtspraak in Rotterdam', *RJB* 1973, p. 205 e.v.

15. J.C. Hudig 'De macht van de jeugdrechter', in: C. Kelk, M. Moerings, N. Jörg & P. Moedikdo (red.), *Recht, macht en manipulatie*, Utrecht/Antwerpen: Het Spectrum 1976, p. 294-310.

16. Geciteerd door Hoefnagels. Zie ook voetnoot 5.

17. J.C. Hudig, 'Straffen in het kinderrecht', in: *Het strafprobleem* (uitgave van Humanitas), en ook J.C. Hudig, 'De betekenis van het strafrecht voor jeugdigen', *Delikt en Delinkwent* 1980, afl. 9, p. 612.

Hudig bepleitte al in 1976 ‘de menselijke maat’, waar zij vaststelde: ‘Recht is nooit onder alle omstandigheden recht, en onrecht nooit onder alle omstandigheden onrecht. Nog belangrijker dan een goede wet is een goede rechter’

al moet het proces begrijpelijk voor ze zijn. Voor dit alles heeft met name Hudig's promovenda Miek de Langen zich in haar proefschrift *Recht voor jeugdigen* (1973) zeer sterk gemaakt. De vraag is wanneer de rechter moet ingrijpen, en of het niet op een andere manier kan worden afgedaan. Hudig vond de leeftijd van twaalf jaar voor strafrechtelijke vervolgbaarheid bijvoorbeeld ‘betrekkelijk laag’ en bepleitte veertien jaar als ondergrens. Dat was destijds de leeftijd waarop kinderen konden worden ingeschakeld in het arbeidsproces, nu de leeftijd waarop minderjarigen civielrechtelijk aansprakelijk kunnen worden gehouden. De afgelopen jaren zijn er, opnieuw, stemmen opgegaan om die grens van twaalf naar veertien jaar te trekken. Daar is mijns inziens nog steeds veel voor te zeggen.

Ook over het civiele recht heeft Hudig wijze dingen gezegd, veelal met het oog op rechtsbescherming van de kwetsbare jeugd, en eveneens met een schuin oog naar de praktijk. Zo schrijft ze: ‘De procesregels voor het civiele kinderrecht zijn minder stringent dan voor het strafrecht. Terecht wordt erop gewezen dat ook hier, waar zulke ingrijpende beslissingen kunnen vallen, de justitiabelen bijstand moeten hebben. De civiele zitting heeft nog te veel het karakter van een onderonsje tussen de Raad en de jeugdrechter, die samen wel zullen uitmaken wat in het belang van de justitiabelen moet geschieden.’

Toch zag Hudig ook de grenzen aan de macht van de jeugdrechter, waar zij stelt: ‘Men accepteert’ (we hebben het hier over de langharige jaren zeventig) ‘niet vanzelfsprekend meer de normen van gezagsdragers.’

Mensen worden mondiger. Klassenverschillen worden kleiner. Gezag moet geloofwaardig zijn en is niet vanzelfsprekend meer aan een bepaalde functie verbonden.

Zij haalt een voorbeeld aan waarbij zij bij de beslissing of ouders uit de ouderlijke macht moesten worden ontzet, aan het begrip ‘groeve verwaarlozing’ moest toetsen. Daarover schreef ze: ‘Het besef dat niet ieder volgens dezelfde normen hoeft te leven, brengt een grotere tolerantie voor afwijkend gedrag met zich mee.’

Kortom: Hudig beschrijft hier de noodzaak voor de rechter, voor iedere rechter, om mee te bewegen met de tijdgeest. Maar bovenal om de mensen echt te zien. Naar ze te luisteren. Om duidelijke taal te spreken.

Vertaald naar 2021, Hudig bepleitte al in 1976 ‘de menselijke maat’, waar zij vaststelde: ‘Recht is nooit onder alle omstandigheden recht, en onrecht nooit onder alle omstandigheden onrecht. Nog belangrijker dan een goede wet is een goede rechter’.

En zo is het.

La dame grise van het jeugdrecht

Ik leg het zilveren vorkje op mijn lege bordje. Professor Kelk staat op en loopt naar een klein werk in de hoek van de kamer. Terwijl hij het me aanreikt zegt hij: ‘Han en ik deelden onze liefde voor de beeldende kunsten. Zij had een mooie collectie schilderijen van de bekende IJsselschilder Jan Voerman geërfd, die bij haar thuis hing. Ze heeft de hele collectie aan het museum nagelaten. Wat ik jou nu aanreik is een aquarel die Han Hudig zelf heeft gemaakt, waarschijnlijk in Italië, in Toscane of Umbrië. Dat deed ze altijd graag tijdens haar vakanties. Han was na de jaren van haar buitengewoon hooglerarschap minder vaak in Rotterdam. Zij was vooral in haar buitenhuis in Zeist. Na haar emeritaat, in 1972, bezocht ik haar daar met enige regelmaat. We dronken thee of een glaasje, zij vroeg me naar de laatste nieuwtjes van het Pompe-Instituut en we spraken over de geneugten van het leven.’

Lachend: ‘Ja, vooral de schilderkunst dan. Zij was ongehuwd, maar had lieve vrienden en familie om zich heen. Het was een aimabele dame. Ik zie haar nog zo zitten, in de tuin onder de perelaar. Met een boek op schoot. Han Hudig was een verlichte geest. Niet voor niets was zij zo gewaardeerd.’ •

Aquarel door Han Hudig (waarschijnlijk Italië), privébezit prof. Kelk